

10. Дмитренко Ю. П. Трудове право України. – К.: Юрінком Інтер, 2009.
11. Кодекс законів про працю України: Науково-практичний коментар / за ред. О. О. Погрібного, М. І. Іншина, І. М. Шопіної. – К.: Правова єдність, 2009.
12. Ротань В. Г., Зуб І. В., Сонін О. Є. Науково-практичний коментар законодавства України про працю. – К.: Алерт; КНТ; ЦУЛ, 2010.
13. Теліпко В. Е., Дутова О. Г. Трудове право України. – К.: Центр учбової літератури, 2009.
14. Чаньшева Г. И. Трудовое право Украины – Х.: Одиссей, 2001.

Ягунов Д. В., НУ "ОЮА"

ФІЛОСОФІЯ ПРОБАЦІЇ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА СУТНІСТЬ ТА ЦІЛІ ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗЛОЧИНЦЯМИ (ПЕРІОД ПІСЛЯ 1990-х рр.)

Стаття посвячена дослідженню трансформації філософсько-правових основ функціонування пенитенциарних систем західних країн на прикладі служб пробації. В статті аналізується період з початку XXI століття.

The article is focused on issues of transformation of philosophical and conceptual basis of penal systems of the Western countries by the example of the probation services. The article examines from the early XX1st century.

Проблемою, що аналізується у цій статті, є зміна філософських поглядів на сутність та цілі покарання у кінці ХХ – на початку ХХІ століття у країнах Європи та Північної Америки на прикладі функціонування служб пробації або аналогічних структур, діяльність яких пов'язана з виконанням альтернативних покарань та проведенням соціальної роботи зі злочинцями. Водночас стаття відображає проблематику трансформації поглядів щодо можливостей ресоціалізації злочинців. У західній науковій літературі це здебільшого асоціюється з так званою "кризою реабілітаційного ідеалу".

Мета цієї статті обумовлена необхідністю проаналізувати не лише зміну поглядів на сутність покарання у сучасних країнах, проте визначити певні періоди, через які пройшов "реабілітаційний

ідеал" у своєму трансформаційному розвитку, безпосередньо впливаючи на основи вироблення та реалізацію пенальної політики у зарубіжних країнах.

Ця стаття є продовженням статті "Філософія пробації: трансформація поглядів на сутність та цілі поводження зі злочинцями (період до 1990-х років)", опублікованої в збірнику наукових праць "Актуальні проблеми політики", 2010, вип. 40.

"Ресоціалізація" versus "контроль".

У 1990-х роках пробація у Британії зустрілася з відчутними змінами, пов'язаними з наступом на професійну автономію офіцерів пробації та намаганням змінити орієнтири діяльності служби пробації: від реабілітації злочинця до контролю над ним. Національні стандарти здійснення нагляду за злочинцем в умовах вільного суспільства (National Standards for the Supervision of the Offenders in the Community), спочатку опубліковані 1992 року і подані в оновленій редакції 1995 року, безпосередньо сприяли централізації діяльності служби пробації та депрофесіоналізації офіцерів пробації в контексті їх перетворення з соціальних працівників на бюрократів.

Внаслідок впровадження цих стандартів офіцери пробації вже не були зобов'язані готувати досудові доповіді, що було свідченням посилення уваги саме до *злочину*, а не до особи злочинця. Саме тому у 1990-х роках досудові доповіді почали служити інструментом оцінки потреб не злочинця, а судді, що ним було винесено "адекватний" вирок.

Атаку на реабілітаційний ідеал та "соціальне відлуння" традиційної формули пробації (*advise, assist and befriend*) було продовжено за допомогою опублікованої 1995 року британським Home Office Зеленої Книжки "Посилюючи покарання у громаді" (*Strengthening Punishment in the Community*), де пробація була представлена як "*занадто м'яка альтернатива*".

У тому ж році Секретар внутрішніх справ Майкл Говард у своїй промові на Національній конференції пробації зробив особливий наголос на неприпустимості знака рівняння між "*покаранням у громаді*" та "*соціальною роботою з правопорушниками*" (*The Guardian*, March 15, 1995) [1, с. 279].

Через рік було знято обов'язкову вимогу до кандидатів на посади офіцерів пробації у виді університетського диплома за спеціальністю "соціальна робота". Хвиля пунітивних настроїв зачепила навіть назву служби пробації.

"Ресоціалізація" versus "ізоляція і безпека".

Перед тим, як перейти до викладення тенденцій, що характеризували подальший розвиток ідеологічного обґрунтування пробації в Сполученому Королівстві та інших західних країнах, хотілося б сфокусувати певну увагу на дещо інших моментах.

Традиційно вважається, що історія альтернативних покарань віддзеркалює два фактори: 1) спрямованість системи покарань як цілісного явища; 2) ідеї про функціональну спрямованість органів системи кримінальної юстиції [2, с. 1172].

Друга половина ХХ століття продемонструвала, наскільки змінилися уявлення суспільства у західних країнах щодо функцій органів кримінальної юстиції та сутності кримінального покарання, коли пробація зробила вимушений крок від *"соціальної роботи в громаді"* до *"покарання в громаді"* та *"оцінки ризику правопорушень"*.

Щоб пояснити цей крок, варто вказати на важливі трансформаційні процеси, що пов'язані зі змінами у системах кримінальних покарань у зарубіжних країнах. Сучасне кримінальне право багатьох європейських (і не тільки) країн характеризується переходом від, по-перше, простої *сукупності покарань* як певної кількості санкцій, перерахованих у певній послідовності (як правило, від менш суворих до більш суворих) до, по-друге, *комплексної системи заходів реагування на злочини*, характеристика яких аж ніяк не може бути надана за допомогою лише поняття "покарання" [3, с. 67-72].

До речі, варто згадати дебати вітчизняних науковців, які дискутують, чи є пробація покаранням, але, як нам здається, це питання може взагалі залишитися без відповіді через зазначені вище причини. Гадаємо, що варто поглянути на цю проблему з іншого боку.

Сьогодні можна говорити про доцільність більш складної та комплексної системи реагування на вчинені злочини, що вже закріплено у законодавстві багатьох зарубіжних держав, і водночас – про доцільність перегляду вітчизняної системи покарань.

У свою чергу ми використовуємо термін "система реагування" на вчинені злочини через те, що вживання поняття "система покарань" буде значно звужувати проблематику цієї статті. Замість "системи покарань" ми пропонуємо поняття "система покарань, умов, обмежень, обов'язків та зобов'язань". Цей перехід є, на нашу думку, показником того, що "виконання покарань" поступово замінюється "менеджментом у галузі виконання покарань".

Одним з таких прикладів є останні зміни у кримінальному законодавстві Англії та Уельсу. Ці зміни дають підстави для більш ґрунтовного аналізу "сучасної" пробації через призму того, наскільки змінилося ставлення до цієї концепції. Чого варта навіть зміна назви рішення суду, відповідно до якого злочинець направляєтсь "на пробацію" (*probation order*). Упродовж тривалого часу саме *probation order* був "вітриною" пробаційної діяльності, проте 2001 року ця "вітрина" була змінена:

- *probation order* було замінено на вирок до реабілітації в громаді (*community rehabilitation order – CRO*);

- вирок до громадських робіт (*community service order*) було замінено на вирок до покарання у громаді (*community punishment order – CPO*);

- комбінований вирок (*combination order*) було замінено на вирок до покарання та реабілітації у громаді (*community punishment and rehabilitation order – CPRO*), який містив у собі елементи пробації та громадських робіт.

Хотілося б зробити акцент на тому, що на увагу заслуговує не зміна назви сама по собі, а спрямування тих чи інших судових рішень.

Але це ще не все.

Завжди пробаційна діяльність в Англії асоціювалася з відповідною службою – службою пробації. Але і сам термін "служба пробації" було піддано критиці через те, що він вважався "непоправно скомпрометованим, що він є надто м'яким і нечітким, щоб зберегти його в період, який вимагає жорсткішого та чітко окресленого підходу до покарань у громаді" [4, с. 192]. У Британії було запропоновано різні назви для нової служби, що відображали б зміни в уявленнях про методи роботи зі злочинцями у громаді: служба суспільного захисту, служба виконання покарань у громаді, служба зниження ризику правопорушень, служба суспільної безпеки та роботи зі злочинцями, служба суспільного захисту та виконання покарань тощо. Але уряд живив усіх заходів для того, щоб зберегти стару назву. Це пояснювалося тим, наскільки значущим, а головне – символічним змістом був наповнений цей термін [5].

Повертаючись до основного питання цієї частини нашої статті, варто зазначити, що кінець 1990-х років ознаменувався посиленням уваги до питання *безпеки суспільства* від злочинних посягань. Безумовно, ідея про те, що покарання має за мету захист суспільства, не є новою. Але саме у цей період "безпека суспільства" набула

майже абсолютного значення в обґрунтуванні концептуальних засад діяльності агенцій кримінальної юстиції. Відповідно до доповіді Home Office "Поводження з небезпечними людьми: служба пробачії та захист суспільства" (Dealing with Dangerous People: The Probation Service and Public Protection, 1995), захист суспільства завжди повинен мати пріоритет перед особистими інтересами тих осіб, які залучаються до сфери діяльності органів кримінальної юстиції.

Один з моментів, що супроводжував цей перехід, був пов'язаний з тим, що замість *двостороннього співробітництва* між офіцером пробачії і злочинцем акцент робився на *багатосторонній кооперації* між офіцером пробачії та працівниками інших агенції кримінальної юстиції у процесі роботи зі злочинцем.

Отже, можна сказати, що на початку нового тисячоліття результативна й ефективна оцінка ризиків та управління ними стали ключовим пріоритетом служби пробачії [1, с. 281]. Головними функціями офіцера пробачії стали: 1) ідентифікація найбільш небезпечних злочинців; 2) їх контролювання; 3) управління ризиками вчинення ними нових злочинів.

Продовжуючи розкривати питання еволюції ролі офіцера пробачії на початку XXI століття, варто згадати, що 2003 року британський парламент прийняв Закон "Про кримінальну юстицію". Всі альтернативні покарання для дорослих, що існували до цього були замінені на *одне* – те, що умовно можна перекласти як "вирок до покарання у громаді" (community order). З іншого боку, більш доцільним, як нам здається, був би переклад цього виду судового рішення за допомогою такого громіздкого словосполучення як "*постанова про встановлення методів та форм роботи зі злочинцем N в умовах суспільства*". Водночас Закон запровадив нову форму відстрочки виконання вироку (suspended sentence order).

Нові зміни були спрямовані на те, щоб надати суду більш гнучкі інструменти, що сприяли б ресоціалізації злочинців і, на що хотілося б звернути більшу увагу, *убезпеченню суспільства* шляхом реалізації інтересів усіх зацікавлених сторін: потерпілих, підсудних та громади. Водночас головний акцент робився на максимально індивідуальному підході до потреб та проблем кожного злочинця, від вирішення яких залежала б можливість вчинення ним рецидивних злочинів.

Новий *community order* створив досить цікаву *архітектуру покарання*. Його структура складалася із самого судового рішення,

відповідно до якого певна особа визнавалася винною у вчиненні злочину, та певної кількості обмежень, обов'язків та умов.

Таких обмежень та обов'язків закон встановив дванадцять: 1) неоплачувані роботи; 2) заняття певними видами діяльності; 3) участь у реабілітаційних програмах; 4) заборона займатися певними видами діяльності; 5) заборона залишати певне місце або територію; 6) заборона на відвідування певних місць; 7) проживання в певному місці; 8) психіатричне лікування; 9) антинаркотична реабілітація; 10) позбавлення алкогольної залежності; 11) нагляд офіцера пробації; 12) відвідування пробаційного центру.

Відповідно до нового закону суддя фактично перетворився на архітектора, який створював максимально індивідуальний вирок для кожного злочинця, беручи до уваги велику кількість даних про його особу та вчинений злочин, що знайшли своє відображення у матеріалах справи. Суддям надавалася максимальна свобода з метою створення максимально індивідуалізованого покарання для злочинця.

З іншого боку, законодавець надав суддям можливість створювати значну кількість просторових, часових та інших обмежень (!) для злочинців в умовах вільного суспільства, причому основні ідеї нового та, як це вважається, більш прогресивного кримінального права – відвернення від в'язниці, недопущення стигматизації та залишення соціальних зв'язків – вважаються досягнутими.

Можна прослідкувати, що значна частка з цих санкцій, обмежень, умов та зобов'язань (заборона займатися певними видами діяльності, заборона залишати певне місце або територію, заборона на відвідування певних місць, проживання в певному місці та нагляд) переслідують мету саме *убезпечити суспільство* від злочинних проявів у майбутньому, але ніяк не ресоціалізацію злочинців. Безумовно, покарання стає дедалі більше гуманним, але чи набуває процес його виконання характеру *соціальної роботи* – відповідь на це питання, на нашу думку, залишається відкритим.

Вважаємо, що новели, представлені у Criminal Justice Act 2003, служать яскравим прикладом, наскільки пробація "захопилася" *пошуком альтернатив ув'язненню* та відійшла від соціальної роботи.

Більше того, в ХХІ столітті цей пошук набув якісно нових рис, які, на нашу думку, не можна аналізувати без звернення до сутності такого поняття як "глобалізація" та впливу глобалізаційних процесів на сутність пенальної політики сучасної держави [6, с. 291-296].

Беззаперечним є факт, що ув'язнення, використовуючи термінологію Мішеля Фуко, – це "найбільш огидне вирішення проблеми" та "найбільша поразка кримінального правосуддя", але водночас феномен, якому сьогодні немає аналогів. Доказом визнання цієї "огидності" є намагання майже усіх урядів, міжнародних, правозахисних та громадських організацій обмежити використання ув'язнення. На практиці, чомусь, ці намагання не спрацьовують, але водночас призводять до зростання кількості населення, що підпадає під дію механізмів соціального контролю [7, с. 204-211].

На нашу думку, складається майже парадоксальна ситуація: позбавляти волі людей вважається сьогодні "непристойним", але ж система кримінальної юстиції мусить робити це. Вихід з цієї ситуації знайдено, і система пробації – *нова система пробації* (!) – посіла у цьому механізмі надзвичайно важливе місце. Якщо "неетично" та "непристойно" позбавляти людей волі за допомогою ув'язнення, то чому б не робити це без високих стін, решіток, вишок, конвоїрів та охоронців? Особливо, коли і грошей немає на достатнє функціонування "досконалих та суворих закладів".

Отже, сучасна практика виконання альтернативних покарань та організації пробаційної діяльності свідчить, на нашу думку, про намагання створити умови позбавлення волі саме в умовах вільного суспільства. Тобто, сучасне покарання набуває зовсім іншого ідеологічного обґрунтування сьогодні, як ми вважаємо, а служба пробації дедалі більше стає схожою на філіали, користуючись термінологією З. Баумана, "фабрик ізоляції".

Майбутнє пробації: "Продати все, крім совісті?..."

Окреслюючи горизонти служби пробації в Англії та Уельсі, наприкінці варто зазначити, що у червні 2004 року в Англії та Уельсі було створено нову службу, назву якої можна перекласти як Національна служба з питань управління злочинцями (National Offender Management Service (NOMS)). Це питання настільки цікаве та проблемне, що існує потреба у винесенні його на розгляд в рамках окремої статті. Але можна зазначити, що Служба пробації – традиційна автономна, відокремлена служба, нехай із змінами до неприродності для неї функціями, стала частиною іншого відомства. Така ж доля очікувала і на В'язничну службу.

В'язнична служба та Служба пробації – до цього часу автономні управлінські структури – стали інтегрованими частинами НСУЗ, яка у свою чергу стала окремими департаментом у складі Міністерства юстиції. В'язнична служба продовжувала очолю-

ватися Генеральним директором, але останній став підзвітним Виконавчому директорові нової структури. Взагалі, вказана вище реформа була, серед всього іншого, обумовлена намаганням зменшити відстань між ув'язненням та покаранням у громаді.

Ці реформи стали результатом намагання уряду: 1) запровадити так званий "наскрізний" менеджмент кожного злочинця (end-to-end management); 2) відокремити "управління" у сфері виконання покарань від "постачання послуг" у зазначеній сфері; 3) створити атмосферу максимальної конкуренції серед постачальників правних послуг [7].

Пробація зустрівалася з тотальною приватизацією та втратила свій статус монопольного гравця на арені виконання альтернативних покарань. Як зазначив новий Секретар внутрішніх справ доктор Джон Рейд, "потреби та виклики жертв злочинів та злочинців будуть забезпечуватися вже не одним провайдером, а за допомогою більше, ніж 1100 організацій, діяльність яких буде фінансуватися Національною службою з питань управління злочинцями" [5].

Крім того, повертаючись до ідеологічного обґрунтування нових структурних перетворень, варто зазначити, що відповідно до Закону "Про управління злочинцями" (Offender Management Act 2007), Державний секретар, здійснюючи управління у сфері надання соціальних послуг засудженим, має переслідувати наступні цілі: 1) захищати суспільство; 2) знижувати злочинність; 3) карати злочинців належним чином; 4) забезпечувати обізнаність злочинців про вплив їх злочинів на потерпілих та громаду; 5) реабілітувати злочинців [8].

Зробимо наголос, що реабілітація злочинців перебуває на останньому місці серед усіх цілей діяльності головної посадової особи у сфері управління злочинцями. Гадаємо, що це також служить прикладом змін пріоритетів британської кримінальної юстиції у XXI столітті.

Висновки

Варто ще раз наголосити, що ресоціалізація як філософське й ідеологічне підґрунтя роботи із засудженими зазнала суттєвих, а іноді, здається, і нищівних ударів у XX – XXI ст. Нове тисячоліття принесло до сфери виконання покарань максимальне послаблення віри в ресоціалізацію та максимальне зростання кількості в'язничних транснаціональних корпорацій з максимізацією прибутків останніх [9, с. 48-53].

Більш пунітивна "ін'єкція" та використання методів нового менеджериалізму в сфері пробації значною мірою змінили сутність цієї концепції. Офіцер пробації перестав бути соціальним працівником і перетворився на менеджера ризиків та коштів з метою захисту безпеки суспільства. В нових умовах пробація залишилася без чіткої та "природної" для неї функції.

В цих умовах пробація від "управління людьми" перейшла до "управління ресурсами", що і обумовлює увагу до особливостей ідеологічно-філософського обґрунтування майбутнього пробації в Україні.

Література:

1. Huges G. 'The Competing Logic of Community Sanctions: Welfare, Rehabilitation and Restorative Justice', in E. McLaughlin and J. Muncie (eds.), *Controlling Crime*. – SAGE Publications, 2002.
2. Raynor P. Community Penalties: Probation, Punishment, and 'What Works', in. M. Maguire, R. Morgan and R. Reiner (eds.), *The Oxford Handbook of Criminology*'. Third edition.
3. Ягунов Д. Трансформація системи альтернативних покарань в Англії та Уельсі: можливість запозичення зарубіжного досвіду для України // Відновне правосуддя в Україні. – 2007. – № 2 (6). – С. 67-72.
4. Вітфілд Д. Вступ до служби пробації. – К., 2004.
5. A Century of Cutting Crime 1907 – 2007. Brochure. – National Offender Management Service, 2007.
6. Ягунов Д. Постіндустріальне "обличчя" в'язниці: деякі проблеми пенітенціарної політики та практики в епоху глобалізації // Актуальні проблеми державного управління. – Одеса, 2006. – Вип. № 4 (28). – С. 291-296.
7. Ягунов Д. Альтернативні санкції в сучасному пенальному ландшафті // Актуальні проблеми політики. – Одеса, 2007. – Випуск 30. – С. 204-211.
8. Offender Management Act 2007 (England and Wales), 2, 4 (с).
9. Yagunov D. Privatisation of Corrections in the New Millennium // Юридичний вісник. – 2007. – Випуск № 3. – С. 48-53 (англійською мовою).